

PROSTOR

20 [2012] 2 [44]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
20[2012] 2[44]
219-486
7-12 [2012]

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

392-401 **MARINA NINIĆ
BOJANA BOJANIĆ OBAD
ŠČITAROCI
DAMIR KRAJNIK**

**SREDNJOVJEKOVNE UTVRDE NA
PODRUČJU NACIONALNOG PARKA KRKA**

PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 728.8:72.033.5(497.5 Krka)

**MEDIEVAL FORTRESSES
IN KRKA NATIONAL PARK**

SUBJECT REVIEW
UDC 728.8:72.033.5(497.5 Krka)

Af

SL. 1. SACUVANI OSTATCI UTVRDE KLJUČICA, 2002.

FIG. 1. KLJUČICA FORTRESS, PRESERVED REMAINS, 2002.

MARINA NINIĆ, BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, DAMIR KRAJNIK

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, 26 KAČICEVA STREET

PREGLEDNI ZNAJSTVENI ČLANAK
UDK 728.8:72.033.5(497.5 KRKA)
TEHNIČKE ZNAJSTVI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.04. – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA
ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 5. 10. 2012. / 10. 12. 2012.

SUBJECT REVIEW
UDC 728.8:72.033.5(497.5 KRKA)
TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.04. – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE
ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 5. 10. 2012. / 10. 12. 2012.

SREDNJOVJEKOVNE UTVRDE NA PODRUČJU NACIONALNOG PARKA KRKA

MEDIEVAL FORTRESSES IN KRKA NATIONAL PARK

KULTURNO-POVIJESNA BAŠTINA
NACIONALNI PARK KRKA
REAKTIVACIJA
SUSTAV UTVRDA

CULTURAL AND HISTORIC HERITAGE
KRKA NATIONAL PARK
REACTIVATION
FORTRESS SYSTEM

U članku su analizirane srednjovjekovne utvrde uz Krku i Čikolu kao dio kulturno-povijesne baštine Nacionalnog parka Krka. Iako uvrštene u Registar kulturnih dobara, utvrde su najvećim dijelom zapustene i teško pristupačne. Sistematizacijom arhivskih podataka i terenskim istraživanjima sintetizirani su podatci o povijesnom razvoju, graditeljskim obilježjima i današnjem stanju utvrda s ciljem ukazivanja na njihovu vrijednost i zaustavljanja daljnjeg propadanja.

This paper gives an analysis of the medieval fortresses along the Krka and Čikola rivers as a part of the cultural and historic heritage of the Krka National Park. Although the fortresses are officially registered as cultural assets, they are largely neglected and not easily accessible. A systematic analysis of the archives as well as on-site research provide information on their historical development, urban features and present condition. The aim of this research is to draw attention to their value and stress the need for their protection.

UVOD

INTRODUCTION

Nacionalni park Krka smješten je na području Šibensko-kninske županije u Republici Hrvatskoj. Proteže se središtem županije, udaljen je 10 kilometara od grada Šibenika u smjeru sjeveroistoka, a obuhvaća najvrjedniji dio toka rijeke Krke i donji tok rijeke Čikole. Proglašen je Nacionalnim parkom 1985. godine kako bi se zaštitila rijeka Krka i očuvale njene iznimne prirodne vrijednosti. Okosnicu današnjeg programa Nacionalnog parka čine upravo prirodne vrijednosti, dok je s druge strane bogata kulturno-povijesna baština predmetnog prostora koju, između ostalog, čini sustav srednjovjekovnih utvrda uz rijeke Krku i Čikolu, a koja je najvećim dijelom slabo poznata i iskorištena kao komparativna vrijednost prostora (Sl. 2.).

U kontekstu društvene i vojne situacije u doba srednjega vijeka, na području današnje Hrvatske izgrađen je velik broj utvrda¹ koje su do danas uglavnom nedovoljno poznate i istražene. Problematikom srednjovjekovnih gradova bavio se početkom 20. stoljeća Gjur Szabo, čija knjiga *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* predstavlja kapitalno djelo za razumijevanje ovoga dijela hrvatskoga kulturnog naslijeđa. Recentna istraživanja kroz vrijedne radove Milana Kruheka, Zorislava Horvata, Doroteje Bačić i dr. obuhvaćaju također najvećim dijelom gradove kontinentalne Hrvatske, dok su utvrde u Dalmaciji, a posebice utvrde dalmatinskog zaleđa, vrlo skromno istražene i dokumentirane.

Poznavanje utvrda kao dokumenata prošlosti nužno je za razumijevanje kulture i povijesti prostora, a kako navodi G. Szabo još početkom 20. stoljeća, poznavanje i razumijevanje kulturno-povijesnog naslijeđa preduvjet je za njegovo očuvanje: „Za onoga, koji ne razumije govor prošlosti, što se čuje magički iz onog zida, za onoga je razvalina sve prije no zanimljiva: on se ne će začati, da u zgodnom času upotrebi ove ostatke kao građevni materijal ili izvršno sredstvo za posljuncenje cesta. Nu onaj to sigurno ne će učiniti, koji dobro znade, da su ti ostaci isto takovi, nerijetko i važniji dokumenti prošlosti od onih pisanih na pergameni, koji znade, da svaki narod, ako želi da bude smatran kulturnim narodom, mora imati i dokumente, da se je razvio od nižega do višega kulturnoga stepena: jer svako je kulturno stanje samo rezultanta svega dojakošnjega razvoja, a ovi su spomenici svjedoci, da je i naš narod prošao dugim fazama razvoja do sadašnjega stanja. Tko to spozna i osjeti, ne će nikada bez nužde uništavati tih razvalina, bilo da ih poruši, bilo da ih kakom glupom nazovi-restauracijom učini bezvrijednima, da im oduzme moc tajanstvenoga govora, kojim nose glase iz dalekih stoljeća u naše dane.”²

Iako srednjovjekovne utvrde na prostoru Hrvatske imaju određena zajednička obilježja, arhitektura svakog lokaliteta je specifična s obzirom na lokaciju, konfiguraciju terena, rabljeni (dostupni) materijal za izgradnju, situaciju u kojoj je utvrda građena (izgradnja zbog neposredne opasnosti ili izgradnja unutar dugoročno planiranog sustava obrane), graditelja utvrde i dr. Najveći dio sačuvanih utvrda smješten je na kontroliranoj uzvisini³ (koja nije ugrožena sa susjedne uzvisine), razmjerno je male tlocrtne površine, arhitektura je podređena obrambenoj funkciji (zgrade za stanovanje sporedan su dio izgradnje, male tlocrtne površine i isključivo utilitarnog karaktera), kao i pristup do utvrde (redovito uzak puteljak), najčešće su imale glavnu (branič) kulu⁴ na ključnome mjestu za obranu, a građene su u razdoblju od 12. do 15. stoljeća.

U srednjem vijeku rijeka Krka bila je granica posjeda moćnih hrvatskih plemićkih obitelji: Šubića sa zapadne i Nelipića s istočne strane. Iako su trgovali sa Šibenikom, Trogirom i drugim primorskim gradovima, često su s njima

¹ Srednjovjekovne utvrde predstavljaju značajan dio ukupnog broja od oko 700 utvrda izgrađenih na prostoru Hrvatske od srednjeg vijeka do 19. stoljeća.

² SZABO, 1920.

³ Najveći dio utvrda sačuvan je na uzvisinama, s obzirom na to da su one izgrađene u ravninama najvećim dijelom srušene zbog potrebe za iskorištavanjem samog terena (za izgradnju, poljoprivredne površine i sl.) te dostupnosti utvrda kao izvora građevnoga materijala za novu izgradnju.

⁴ Iako postoje i utvrde koje nisu imale branič kulu (npr. Velika kod Požege), ali i one koje se kao cjelina mogu smatrati branič kulom.

(ali i međusobno) bili u sukobu zbog prevlasti na širem prostoru. U takvim okolnostima, za zaštitu i obranu te nadzor nad okolnim teritorijem, ali i u gospodarske svrhe, oni sustavno podižu gradove-utvrde uz rub kanjona rijeke Krke i Čikole ili u njihovoj neposrednoj blizini.

Utvrde i njihova gospodarska snaga bile su sačuvane do prodora Turaka u 16. stoljeću, kada je većina utvrda srušena, a samo su neke sačuvane i korištene zbog svoga značajnoga strateškog položaja. Nakon dolaska Mlečana potkraj 17. stoljeća, i ono malo što je ostalo od Turaka bilo je porušeno. Napuštene i prepustene vremenu, najveći dio ostataka utvrda do danas propada, čemu su pripomogli i novopridošli stanovnici iskorištavanjem građevnoga materijala za izgradnju kuća.

Danas su utvrde teško pristupačne, najvećim su dijelom u ruševnom stanju, pa je siroj javnosti njihovo postojanje gotovo nepoznato. Iako su osnovne postavke pristupa zaštiti i očuvanju utvrda u sklopu nacionalnog parka određene Prostornim planom Nacionalnog parka Krka, te su utvrde uvrštene u Registar kulturnih dobara, potrebno je obaviti daljnja istraživanja ponajprije kako bi se definirale mogućnosti za (kreativno) djelovanje u cilju reaktivacije ovoga segmenta kulturno-povijesne baštine Nacionalnog parka koji trenutno predstavlja njegov neprepoznati i neiskorišteni potencijal. Kako bi se potaknula daljnja istraživanja i ukazalo na vrijednost pojedinih lokaliteta, ali i na vrijednost cjeline fortifikacijskog sustava – s krajnjim ciljem njihove reaktivacije – u članku su analizirani dostupni arhivski izvori i literatura, provedeno je terensko istraživanje s izradom fotodokumentacije te usporedbena analiza utvrda kako bi se jasnije prikazala njihova zajednička obilježja odnosno različitosti.

ANALIZA UTVRDA

FORTRESS ANALYSIS

Iako je na širem području uz rijeku Krku i Čikolu izgrađen veći broj utvrda⁵, prema postavljenim kriterijima [1. kriterij očuvanosti (utvrde kod kojih je sačuvano više od isključivo arheoloških ostataka); 2. kriterij smještaja (utvrde unutar granica Nacionalnog parka Krka) te 3. kriterij razdoblja izgradnje

5 Sa zapadne strane rijeke Šubici su izgradili Čučevo (Trošenj-grad), Rog (Babin-grad), Uzdah kulu, Skradin i utvrdu Ostrovica uz njihovo sjedište Bribir. Točno nasuprot tim utverdama obitelj Nelipić gradi Nečven-grad, Kamičak te iznad rijeke Čikole Ključicu. U Bogočinu je vladala obitelj Martinusić, a nakon njih obitelj Bogetić. [Juric, 2004.]

6 JURIC, 2004.

7 Podatci su poznati zahvaljujući katastarskoj karti iz 19. st., geodetskim snimkama i arheološkim istraživanjima.

8 ŠIŠIĆ, 1905.; ŠIŠIĆ, 1938.

(utvrde izgrađene u srednjem vijeku)] za analizu je odabrano njih pet: Ključica, Kamičak, Bogočin, Nečven i Trošenj.

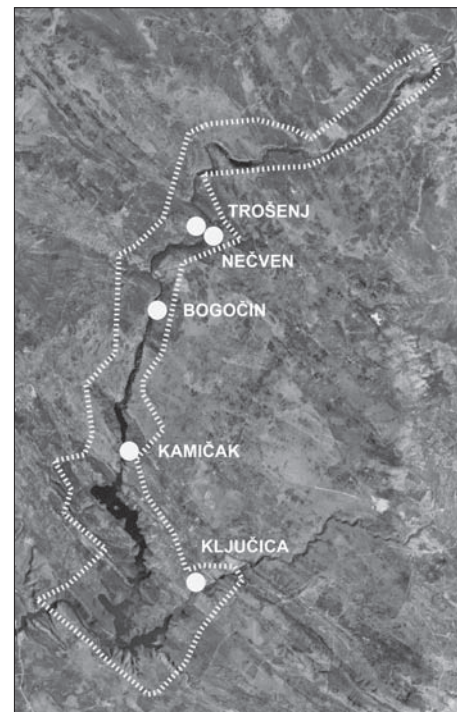
• **Ključica** (grad Ključ) prvi se put spominje 1333. kao *Clavi*. Podigli su je hrvatski plemići Nelipići u 13. stoljeću⁶ na strmnoj i neravnoj hridi desne obale rijeke Čikole, oko 2 km uzvodno od njena utoka u rijeku Krku. Nakon prodora Turaka te pada Knina i Skradina 1522. godine, uništena je i Ključica.

Ključica se sastoji od utvrđenja i ograđenog podgrađa trapezoidnog oblika. Izduženoga je pravokutnog oblika dimenzija oko 70x20 m (Sl. 4.). Prostrano ograđeno dvorište prostiralo se na padini s jugozapadne strane utvrde. Dvoja vrata u jugozapadnom zidu (ispod kružne kule) vodila su do vrata u južnom dijelu gradskog zida, iza kojih je stajala kuća za stražu. U podrumskim prostorijama uz sjeverne zidine bile su smještene tamnice i cisterne za vodu. Sjeverozapadni dio grada bio je posebno utvrđen kružnom obrambenom kulom visokom više od 25 metara, s etažnim vijencima i četiri prozora pri vrhu. U ovome dijelu utvrde bila je trokatna palača s tri reda prozora. Zidovi utvrde građeni su od kamena u vapnenom mortu, a svodovi kule od sedre.

Ključica je najveća i najsčačuvanija utvrda na predmetnom prostoru (Sl. 3.). Na teškomu je i nepristupačnom mjestu Miljevačke grede, oko 100 m iznad rijeke Čikole. Pristup je moguć samo s jugozapadne strane cestom Pakovo Selo – Ključ, koja vodi preko kanjona Čikole. Od ceste do utvrde vodi makadamski put, na nekim mjestima uništen djelovanjem oborina i odronima kamenja. S utvrde se pružaju iznimne vizure na kanjon i dolinu rijeke Čikole. Tvrđava je prostrana i dobro sačuvana te su u velikoj mjeri poznati podatci o njenu izvornom izgledu.⁷ Djelomično su sačuvani zidovi s ostacima utvrđenih vrata u jugozapadnom uglu, a na sjeverozapadnom je uglu očuvana trećina opsega obrambene kule u visini od pet katova (Sl. 1.).

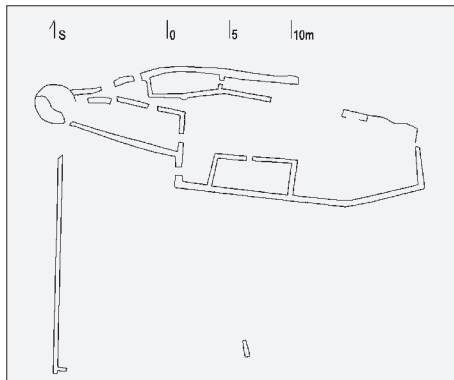
• **Kamičak** – Utvrda Kamičak sagrađena je između Roškog slapa i Visovačkog jezera. Prvi sačuvani podatci o postojanju utvrde datiraju iz 1345. godine. Te je godine hrvatsko-ugarski kralj Ludovik (1342.-1382.) sklopio mirovni ugovor s Ivanom Nelipićem, u kojem je potvrdio Nelipiću kao njegov nasljednički posjed utvrdu Kamičak.⁸ Vlasnici i graditelji bili su članovi obitelji Nelipić, a pretpostavlja se da je bio rodno mjesto hrvatskoga kralja Petra Svačića. Srušena je 1522. godine u prodoru Turaka.

Utvrda je izgrađena na vrhu stijene, na iznimno nepristupačnom terenu i razmjerno je malih dimenzija (oko 50x20 metara). Okružen okolnim brdima i stijenama, grad je bio vizualno zaklonjen, pristup je bio izuzetno težak, preko uskog prolaza uklesanog u stijenu. Pretpostavlja se da se pred ulazom u grad

SL. 2. SMJEŠTAJ UTVRDA UNUTAR NACIONALNOG PARKA KRKA NA SATELITSKOJ SNIMCI

FIG. 2. FORTRESSES IN KRKA NATIONAL PARK ON THE SATELLITE PICTURE

SL. 3. TLOCRT UTVRDE KLJUČICA IZRADEN TEMELJEM GEODETSKE SNIMKE

FIG. 3. KLJUČICA FORTRESS: LAYOUT BASED ON GEODETIC SURVEY

SL. 4. KATASTARSKA KARTA IZ 19. ST. S OZNAKOM LOKACIJE UTVRDE KLJUČICA

FIG. 4. KLJUČICA FORTRESS ON THE 19TH CENTURY CADASTRAL MAP

nalazio drveni most koji se po potrebi dizao i spuštao, te je istovremeno bio veza s utvrdom Rog (Babin-grad) obitelji Šubić. Do danas su sačuvani ostaci polukružnog bedema na istočnoj strani utvrde (Sl. 5.), a na jugozapadnoj strani ostaci pravokutne kule. Do ostataka utvrde vodi uska pješacka staza usječena u stijenu, dio novoga puta koji se proteže od sela Brištane do Roškog slapa, uredenog 2012. godine u sklopu turističke ponude Nacionalnog parka. Kamičak je na izuzetno vrijednom položaju s kojeg se pružaju kvalitetne vizure na rijeku Krku, a s južne strane na tjesnac rijeke između visokih stijena nazvan *Među gradama* te poznati prirodni fenomen – pecinu *Suplju stinu*.

U razdoblju od 2001. do 2002. godine izradena je arhitektonska snimka (Sl. 6.) pa je donekle poznat izvorni izgled tvrđave zahvaljujući opisima fra Petra Bačića⁹ i fra Stjepana Zlatovića.¹⁰ Za utvrdnu nije izraden projekt sanacije niti su izvedeni bilo kakvi radovi, a to je prijeko potrebno s obzirom na nekontrolirani rast vegetacije koja uzrokuje oštećenja nosive konstrukcije te zapušteno stanje koje iskoristavaju stanovnici obližnjih naselja odnošenjem kamenoga materijala.

• **Bogočin** – Ostaci utvrde Bogočin smješteni su na lijevoj obali rijeke Krke, na izdvojenoj stijeni u blizini sela Prominski Bogatić. Udaljena je 2 km nizvodno od manastira Krka (sv. Arhandela). Smatra se da je Bogočin na-

stao prije 12. stoljeća jer je ucrtan na karti Franje Smiljanica¹¹ na kojoj su prikazane granice i teritorij Kninske županije toga doba. Zide utvrde po nekim zaključcima datira iz 13. ili 14. stoljeća¹², no utvrda se prvi put u pisanom dokumentu spominje 1486. godine kao *Bogochin*.¹³ Kao prvi poznati gospodar Bogočina spominje se plemićka obitelj Martinusić.

Utvrdna je bila nepravilna kružnog oblika, dimenzija oko 30×32 metra (Sl. 7.). Sa sjeveroistočne strane stajali su zidovi s pravilno klesanim kamenjem i na njima jedina, glavna vrata koja su vodila u unutrašnjost utvrde u kojoj je postojala uska četvrtasta građevina. Utvrdna je srušena 1522. godine pri prodoru Turaka. Za ovaj prostor vežu se legende o knezu Bogoji i njegovoj grobnici.¹⁴ Danas su očuvani samo dijelovi ruševina Bogočina. Vidljivi su detalji karakteristično isklesanog nadvratnika glavnih vrata¹⁵, na jedinom nesto većem očuvanom zidu (Sl. 8.), dok se u unutrašnjosti vide tragovi četvrtaste građevine. Pristup je utvrdi moguć samo s istočne strane dobro sačuvanim srednjovjekovnim putem, a dobro su očuvani i potpornji nekadašnjega pokretnog mosta preko kojeg se dolazilo do glavnog ulaza. Poljskim putovima kroz poljoprivredna zemljišta od sela Bogatica automobilom je moguće doći do ruba stijene, odakle se pruža pogled na ostatke utvrde s istoka (Sl. 9.). Na prostoru utvrde nisu provedena arheološka istraživa-

SL. 5. POGLED NA OSTATKE UTVRDE KAMIČAK, 2012.

FIG. 5. VIEW OF THE REMAINS OF KAMIČAK FORTRESS, 2002

SL. 6. ARHITEKTONSKA SNIMKA POLUKRUŽNOG BEDEMA UTVRDE KAMIČAK

FIG. 6. SEMI-CIRCULAR RAMPARTS OF KAMIČAK FORTRESS, ARCHITECTURAL SURVEY

nja niti je izrađena arhitektonska snimka, a s obzirom na to da nema ni sačuvanih povijesnih podataka, zapravo se ne zna kako je utvrda točno izgledala. Nekontrolirani rast vegetacije i atmosferski utjecaji uzrokuju ubrzano propadanje ostataka utvrde.

• **Nečven** – Utvrda Nečven i istoimeno selo smješteni su oko 5 km zapadno od Oklaja, nad lijevom obalom rijeke Krke. Prvi podatci o utvrđenom naselju Nečven datiraju iz 1487. godine i premda se ne zna točno kada je utvrda sagrađena, pretpostavlja se da je podignuta početkom 14. stoljeća.¹⁶ Iako su Turci opustošili širi prostor tijekom 15. stoljeća i 1522. godine osvojili Drniš, a to im je omogućilo lakše osvajanje drugih gradova tog prostora, utvrda Nečven bila je jedna od rijetkih koju su sačuvali te koristili zbog njena strateški važnog položaja. U 17. stoljeću zapaljen je i srušen most preko Krke pokraj Nečvena, a bitke s Turcima nastanjenim u utvrđi odvijale su se u nekoliko navrata, sve

dok konačnu vlast nad ovim prostorom nisu preuzeli Mlečani krajem 17. stoljeća, kada je utvrda srušena.

Fortifikacija je sagrađena na litici rijeke Krke, a bila je nepravilna četverokutnog oblika (Sl. 11.). Malo je sačuvanih povijesnih podataka o nastanku utvrde, ali je zato dosta toga napisano i očuvano iz doba turske vlasti.¹⁷ Gradski obrambeni zidovi na jugozapadnoj strani utvrde, koji su pratili prirodnu kosinu terena, na nekim su mjestima bili visoki 15 do 20 metara, a ispred zidova s istočne i jugoistočne strane postojali su tvrđavni opkopi. Ulaz u grad nalazio se na sjevernoj strani, a bio je nadziran poligonalnom kulom. U unutrašnjosti se nalazilo prostrano dvorište iz kojeg se vanjskim stubištem pristupalo na glavni, povišeni plato. Iz dvorišta se ulazilo na prvi kat peterokatne stambene kuće prislone uz poligonalnu kulu. U gornjem dijelu grada dominirala je kružna, peterokatna kula, danas sačuvana u visini od dva kata. Obrambeno zide utvrde, kao i dvije kule u njihovu sklopu, građeno je priklesanim kamenom u vapnenom mortu. Po veličini i rasporedu prostora koji spaja reprezentativnu stambenu funkciju s obrambenom, dominaciji visoke kružne kule i po skladnosti fortifikacijskog oplošja – Nečven pripada među najznačajnije spomenike srednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji. Do utvrde je danas moguće doći cestom iz mjesta Puljani¹⁸, a pristupni je put jednosta-

SL 7. KATASTARSKA KARTA IZ 19. ST. S OZNAKOM LOKACIJE UTVRDE BOGOCIN
FIG. 7. BOGOCIN FORTRESS ON THE 19TH CENTURY CADASTRAL MAP

9 BAČIĆ, 1923.

10 UTJESINOVIC-OSTROŽINSKI, 1880.

11 SMILJANIĆ, 1988.

12 MARUN, 1887.

13 Jakov Martinušić se javlja kao svjedok kod ponovnog uvođenja braca Ivana i Petra Keglevića u posjede sela Brdara, Bahtića i Konjšćice, koje su plemiću Šimunu Kegleviću protupravno preoteli kraljevski Vlasti. [KLAJČIĆ, 1917.]

14 Legenda kaže da je knez Bogoje živio u gradu Bogocinu i u njemu sagrađio lijepe dvore za sina Bogdana i njegovu zaručnicu Miljevu iz Ključa na Čikoli. Dogovoreno je vjenčanje i svatovi s Miljevom rano su krenuli iz Ključa kako bi u sumrak stigli u Bogocin. Tada je iznenada iz Krke iskočio golem krljati zmaj, ugrabio Miljevu i povukao je niz klisuru do jezera Brljan. Prestrašeni svatovi su se razišli, a nesretni Bogdan, u želji da spasi Miljevu, skočio je u vodu, gdje ga je dočekao razljućeni zmaj i zauvijek povukao u dubine Krke. Tužni je otac Bogoje nakon toga objavio da sve svoje bogatstvo ostavlja župi kako bi zauvijek spominjala njega i njegova sina. Sagrađio je manastir na drugoj strani Krke (na mjestu današnjeg sv. Arhandela) kako bi svecenici, gledajući pusti Bogocin, molili za Bogdana i tužnoga Bogoju, a nešto dalje, uzvodno uz Krku, izgradio je dva grada blizanca: Čučevo i Nečven – jedan nasuprot drugom da simboliziraju njegova sina i nesudenu mu nevjestu. U visoke kule oba grada uzidao je sestre blizanke da danju i noću neprekidno mole i zale za Bogdanom te podigao dva mosta – jedan kod Miljacke, drugi kod Roškog slapa – tako da svaki putnik prilikom prelaska plati po dvije suze mostarine, jednu za Miljevu, drugu za Bogdana. Nakon toga porušio je grad Bogocin, krenuo po svijetu i nije više za sobom ostavio traga. U neposrednoj blizini Bogocin-grada nalazilo se starinsko groblje [URLIĆ-IVANOVIC, 1889.], ali ne postoje povijesne potvrde da je otkopana grobnica pripadala knezu Bogoju ili njegovu sinu.

15 Klesanci su slagani u segmentnom luku s jedne i druge strane vrata, te između, u debljini zida, s trokutastim zaglavnim kamenom.

16 Legenda iz prve polovice 14. st., koja se sačuvala u predaji do kraja 19. stoljeća, govori da je Nečven dobio ime po lijepoj Nečven djevojci koja je odbila sva nasilja jednoga od brijubirskih velikasa i dala se otrovati. Priča simbolizira borbe koje su se u tom kraju vodile između brijubirskih knezova Subica i njihovih protivnika, kninskih knezova Nelipića. [URLIĆ-IVANOVIC, 1889.]

17 ZLATOVIC, 1888.; KOSOR, 1979.; PETRICIOLI, 1969.; DIFNIK, 1986.; DESNICA, 1950.

18 Nečven je jedina utvrda Nacionalnog parka u blizini koje je moguće doći automobilom.

SL 8. NADVRATNIK ULAZNIH VRATA UTVRDE BOGOCIN, 2012.
FIG. 8. GATE LINTEL OF BOGOCIN FORTRESS, 2012

SL 9. POGLED NA OSTATKE UTVRDE BOGOCIN, 2002.
FIG. 9. BOGOCIN FORTRESS, VIEW OF THE REMAINS, 2002

SL. 10. SAČUVANI ZIDOWI I POLIGONALNA KULA UTVRDE NEČVEN, 2011.

FIG. 10. NEČVEN FORTRESS, PRESERVED WALLS AND POLYGONAL TOWER, 2011

SL. 11. KATASTARSKA KARTA IZ 19. ST. S OZNAKOM LOKACIJE UTVRDE NEČVEN

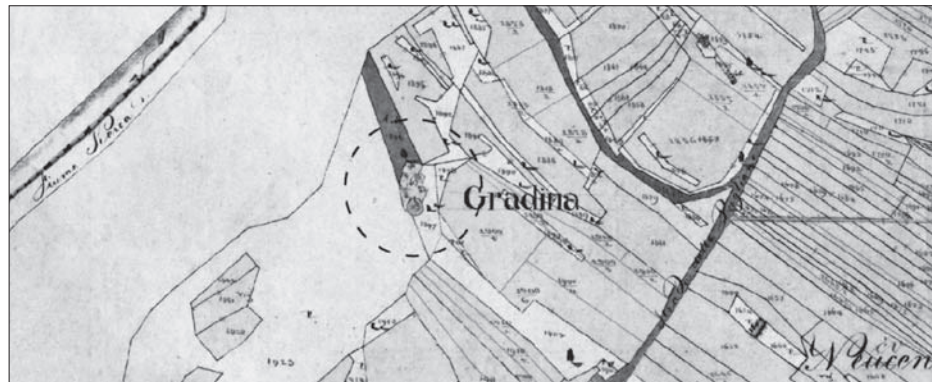
FIG. 11. NEČVEN FORTRESS ON THE 19TH CENTURY CADASTRAL MAP

SL. 12. UTVRDA TROŠENJ NA KLISURI IZNAD RIJEKE KRKE, 2002.

FIG. 12. TROŠENJ FORTRESS ON A CLIFF ABOVE THE KRKA RIVER, 2002

SL. 13. KATASTARSKA KARTA IZ 19. ST. S OZNAKOM LOKACIJE UTVRDE TROŠENJ

FIG. 13. TROŠENJ FORTRESS ON THE 19TH CENTURY CADASTRAL MAP

van, uređen i prohodan. Veći dio zidova i dijelovi obiju kula sačuvani su (Sl. 10.). Tvrđavne su zidine razmjerno degradirane utjecajem atmosferijila, a kula i sjeveroistočni dio obodnog zida srušeni su eksplozijom i potresom.¹⁹ Izrađena je arhitektonska snimka postojećeg stanja. Dosad je potpuno uklonjena samonikla vegetacija i time su oslobođene iznimne vizure na utvrdu i s nje. Pronađena je cisterna, a postavljeni su drvena skela i stubište za lakši pristup unutarnjem dvorištu te sigurnosna ograda prema jugozapadnoj padini.

- **Trošenj** – Utvrda Trošenj smještena je na klisuri visoko nad rijekom Krkom, nasuprot utvrđi Nečven (Sl. 12.). Sagradila ju je obitelj Šubić u 15. stoljeću radi nadzora nad strateški važnim mostom preko rijeke Krke.²⁰ Oba grada – Trošenj i Nečven – podignuta su na približno istoj visini (243 i 242 m/n.m.). Grad-utvrda i obližnje selo Trošenj spominju se u ispravi iz 1437. godine kao *villa Chuchevno*.²¹ Na lokalitetu utvrde pronađeni su kamni blokovi za koje se pretpostavlja da su pripadali prapovijesnoj gradini²², kao i antički nalazi. U tursko doba u utvrđi je bio smješten aga (zapovjednik, dizdar (upravitelj utvrde) i kadija (sudac). Nakon prodora mletačke vojske 1684. godine Trošenj je napušten i od tada propada.

Povijesni podatci o mostu preko rijeke, dimenzijama utvrde i njenim sačuvanim dijelo-

vima u 19. stoljeću poznati su zahvaljujući katastarskoj karti iz 19. stoljeća (Sl. 13.), geodetskoj snimci te opisima povjesničara.²³ Utvrda je bila nepravilnog oblika, s obrambenim zidinama, kružnom kulom i stambenim prostorijama. Kula je građena od zidova debljine veće od jednog metra, u promjeru ima oko pet metara, pripada među najviše kule srednjovjekovnih utvrda u Dalmaciji (Sl. 15.). Danas je utvrda Trošenj pristupačna iz smjera Kistanja preko sela Čučevo neoznačenom, teško prohodnom pješaćkom stazom. Dobro je sačuvana kružna kula u visini od gotovo pet katova, a uz nju i dio zidova fortifikacijskog perimetra. Pokraj kule nalaze se ostatci utvrđene zgrade ispod koje su se nalazili podrumi korišteni kao tamnice. Osim kružne kule, vidljivi su i ostatci četverokutne kule visine četiri etaže, s manjim prozorima i većim polukružnim otvorima. Ni za Trošenj ne postoji arhitektonska snimka niti je izrađen projekt sanacije. Geodetska je snimka izrađena 1990-ih godina (Sl. 14.), ali se građevno stanje utvrde otada značajno promijenilo (propali su dijelovi zidova četverokutne prostorije na sjevernom dijelu utvrde i dio južnih zidina) najviše zbog nekontroliranog rasta vegetacije koja uzrokuje konstruktivna oštećenja, ali i zbog utjecaja atmosferijila te potresa. Trenutno je utvrda prepuštena propadanju.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Činjenica da su analizirane utvrde izgrađene uz kanjone rijeke Krke i Čikole kao granice posjeda velikaskih obitelji Šubić, Nelipić i Martinusić u razdoblju od 12. do 15. stoljeća

¹⁹ Nečven je razoren eksplozijom 1930-ih godina radi eksploatacije građevnog materijala (kamena), a oštećen je i u potresu 1986. godine.

²⁰ JURIC, 2004.

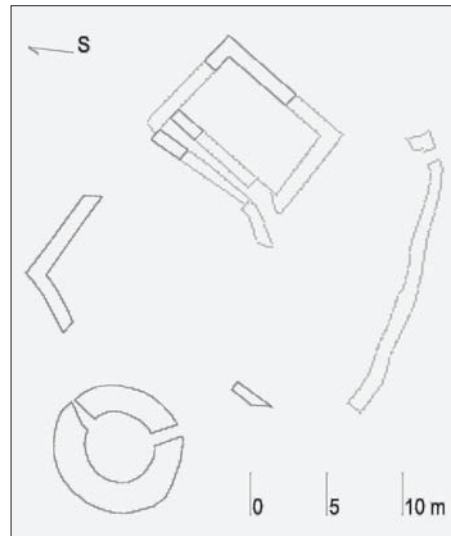
²¹ URLIĆ-IVANOVIĆ, 1895.

²² MARUN, 1998.

²³ MARUN, 1998.; URLIĆ-IVANOVIĆ, 1892.; ZLATOVIĆ, 1886.; URLIĆ-IVANOVIĆ, 1895.

jasno govori o izgradnji planiranoga obrambenog sustava. Osim datacije, u prilog tvrdnji o sustavnoj izgradnji utvrda govore i slična arhitektonska obilježja analiziranih gradova: kamen kao osnovni materijal za izgradnju, razmjerno mala tlocrtna površina (koja govori o podređenosti arhitekture zahtjevima obrane), uski pristupni putovi (koji su u pojedinim slučajevima samo uske staze usječene u stijenu) te postojanje glavnih kula na pozicijama ključnim za obranu (na suprotnoj strani od klisura uz rijeku kao prirodnih obrambenih elemenata). Druga zajednička obilježja i moguće različitosti (poput tipologije fortifikacija, strukture zida, primjene drva, opeke ili sedre kao materijala za izgradnju, načina grijanja, izgradnje unutar fortifikacijskog perimetra – zgrade za stanovanje, kapele, cisterne i dr.) bit će moguće izdvojiti kada se provedu daljnja istraživanja (izrada arhitektonskih snimaka i arheološka istraživanja).

Zajedničko obilježje svih analiziranih utvrda jesu kvalitetne vizure – kako s utvrda prema pejzažu, tako i na utvrde iz okolnog pejzaža. Više od polovice utvrda u razmjerno je dobrom građevnom stanju, a to se ponajprije odnosi na građevno stanje fortifikacijskog perimetra, pri čemu su u Ključici, Nečvenu i Trošenju sačuvani i dijelovi izgradnje unutar zidina. S obzirom na to da za utvrde ne postoje grafički prikazi izvornog izgleda osim katastarskih karata iz 19. stoljeća (osim za utvrdu Kamićak), potrebno je provesti arheološka istraživanja odnosno izraditi arhitektonske snimke (izrađene za dvije od pet utvrda) kako bi se mogli izraditi projekti sanacije te studije mogućih novih namjena i/ili sadržaja. U cilju aktiviranja utvrda novim sadržajima, koji bi mogli pridonijeti očuvanju od propadanja, potrebno je urediti pristupne putove (kvalitetan pristup postoji do utvrda Kamićak i Nečven, dok su ostale utvrde teško pristupačne), zaustaviti nekontrolirani rast vegetacije, koja uzrokuje konstruktivna oštećenja kamenog zida u svim utvrdama osim u

SL. 14. TLOCRT SAČUVANIH DIJELOVA UTVRDE TROŠENJ IZRADEN TEMELJEM GEODETSKE SNIMKE
FIG. 14. TROŠENJ FORTRESS, LAYOUT OF THE PRESERVED REMAINS BASED ON GEODETIC SURVEY

SL. 15. KRUŽNA KULA UTVRDE TROŠENJ, 2002.
FIG. 15. TROŠENJ FORTRESS, ROUND TOWER, 2002

Nečvenu, te postaviti sigurnosne ograde (izvedene također samo u utvrdi Nečven). Osmisljavanju sadržaja i prepoznatljivosti kako pojedinih utvrda tako i sustava u cjelini svakako mogu pridonijeti legende koje se vežu za pojedine utvrde (Bogočin, Nečven), činjenice o plemićkim obiteljima koje su bile osnivači pojedinih utvrda i sl.

S obzirom na smještaj u NP Krka, postoje brojne mogućnosti uključivanja ovoga vrijednoga kulturnog naslijeđa u ponudu Nacionalnog parka, kao nadgradnja prirodnim i pejzažnim vrijednostima, uredjenjem novih turističko-kulturnih putova i staza do utvrda te razvojem sportskih aktivnosti u okolnom krajoliku, koje mogu koristiti utvrde i njihov neposredni okoliš kao infrastrukturne točke. Pritom je izuzetno važno na ispravan način pristupiti novim intervencijama, izbjegavajući građevne intervencije koje bi izmijenile povijesna arhitektonska obilježja te sadržaje koji ne bi uvažavali karakter utvrda ili bi narušavali pejzažne i ekološke vrijednosti okolnog prostora.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BAČIĆ, P. (1923.), *Grad Kamičak na Krki*, Jadran, 8, Split
2. DESNICA, B. (1950.), *Historija kotarskih uskoka*, 1, SANU, Beograd
3. DIFNIK, F. (1986.), *Povijest Kandijuskog rata u Dalmaciji*, Književni krug Split, Split
4. JURIC, A. (2004.), *Gradovi, utvrde i sakralni spomenici uz Krku i Čikolu*, Matica hrvatska Skradin, Skradin
5. KLAIC, V. (1917.), *Acta Kegelevichiana, Annorum 1322-1527*, Monumenta spectantia historiam laborum meridionalium, Zagreb
6. KOSOR, K. (1979.), *Drniška krajina za turskoga vladanja*, Zbornik Kačić, XI., Split
7. MARUN, L. (1887.), *Bogočin Prominski*, Starohrvatska prosvjeta, Knin
8. PETRICIOLI, I. (1969.), *Zoraniceve deželje na jednoj suvremenoj karti*, „Zadarska revija”, 5, Zadar
9. PETRINEC, M. (1998.), *Starinarski dnevnic i fra Luje Maruna*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split
10. SMILJANIĆ, F. (1988.), *Teritorij i granice Kninske županije u srednjem vijeku*, Radovi Filozofskog fakulteta Zadar, 27 (14), Zadar
11. SZABO, G. (1920.), *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Matica hrvatska, Zagreb
12. ŠIŠIĆ, F. (1905.), *Iz arhiva u Želznom*, Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva, VII., Zagreb
13. ŠIŠIĆ, F. (1938.), *Nekoliko isprava iz početka XV. st.*, Starine JAZU, 39, Zagreb
14. URLIĆ-IVANOVIĆ, G. (1889.), *Necven-kule*, „Narodni list”, 28, Zadar
15. URLIĆ-IVANOVIĆ, G. (1889.), *Od Nečvena do Bogočina*, „Narodni list”, 89, Zadar
16. URLIĆ-IVANOVIĆ, G. (1892.), *Na Bani-kulam*, Iskra, Zadar
17. URLIĆ-IVANOVIĆ, G. (1895.), *Nečven-kule (Starohrvatska tvrđava u Kninskoj županiji)*, Starohrvatska prosvjeta I, Knin
18. UTJEŠINOVIĆ-OSTROŽINSKI, O. (1880.), *Životopis kardinala brata Gjorgja Utješenočevića...*, Rad JAZU, knj. 53, Zagreb
19. ZEKAN, M. (1997.), *Srednjovjekovne utvrde na rijeci Krki*, u: *Visovački zbornik: 403-405*, Visovac
20. ZEKAN, M. (2007.), *Utvrđeni gradovi i kule na rijeci Krki, u: Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*, katalog izložbe: 637, Ministarstvo kulture RH, Zagreb
21. ZLATOVIĆ, S. (1886.), *Topografske crte o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve*, Starohrvatska prosvjeta II, Knin
22. ZLATOVIĆ, S. (1888.), *Franovci presvetlog otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb
23. *** (1988.), *Prostorni plan Nacionalnog parka Krka* [odg. planer: MARINOVIC-UZELAC, A.], Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
24. *** (1990.), *Prostorni plan Nacionalnog parka Krka* [odg. planer: MARINOVIC-UZELAC, A.], Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
25. *** (1997.), *Prostorni plan Nacionalnog parka Krka* [odg. planer: MARINOVIC-UZELAC, A.], Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Državni arhiv u Splitu, Glagoljaška 18, Split [DAS]
2. Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Kačićeva 26, Zagreb [AF]
3. Javna ustanova Nacionalni park Krka, Trg Ivana Pavla II br. 5, Šibenik [JUNPK]
4. Gradski muzej Drniš, Domovinskog rata 38, Drniš [GMD]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1., 9., 10., 12., 15. Arhiv JU Nacionalni park Krka
- SL. 2. M. Ninić, na temelju satelitske snimke (Google Earth)
- SL. 4. Državni arhiv u Splitu HR-DAST-152, k.o. Ključ, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju
- SL. 3., 5., 8., 14. M. Ninić
- SL. 6. Gradski muzej Drniš
- SL. 7. Državni arhiv u Splitu HR-DAST-152, k.o. Bogetić, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju
- SL. 11. Državni arhiv u Splitu HR-DAST-152, k.o. Puljane, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju
- SL. 13. Državni arhiv u Splitu HR-DAST-152, k.o. Kistanje, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju

SUMMARY

SAŽETAK

MEDIEVAL FORTRESSES IN KRKA NATIONAL PARK

The Krka National park, situated in the Šibenik-Knin county in Croatia, encompasses the most valuable area around the Krka river and the lower Čikola river. It became a National park in 1985 in order to protect the Krka river and preserve its areas of exceptional natural beauty. The backbone of the National park program is presently centered around the natural assets. By contrast, little is known about the rich cultural and historic heritage of the area including its medieval fortress system along the Krka and Čikola rivers. Its potential as an invaluable asset to the whole area goes unrecognized.

In the Middle Ages hundreds of fortresses were built over Croatian territory. Little is known about them. They have not been properly researched so far, in particular those situated in the hinterland of Dalmatia. Although the medieval fortresses have some common features, the architecture of each of them is specific in terms of their site, terrain configuration, building materials, circumstances of their construction, their builders etc. The fortresses, built between the 12th and the 15th centuries, were in most cases situated on hilly sites. They were characterized by a small plan and a design (including their access) that was subordinate to their defense function. Their defense towers were strategically placed.

In the Middle Ages the Krka river bordered the estates of the powerful Croatian aristocratic families Subić and Nelipić. Although they traded with Šibenik, Trogir and other coastal towns, they were often at war with them to gain control over the surrounding territory. In such circumstances, the fortresses were built along the canyons of the Krka and Čikola rivers or in their close vicinity. They were put up not only for protection and defense purposes but also for territory control and commercial activities.

The fortresses were preserved until the Turkish attacks in the 16th century when most of them were demolished while only some of them were preserved and used due to their important strategic position. The remaining fortresses were demolished in the late 17th century during Venetian attacks.

Abandoned and left to decay, most of their remains deteriorated over time. The newcomers used some of the salvaged materials for their own house construction. Nowadays the fortresses are difficult to access and mostly dilapidated.

The Ključica fortress was built by the Croatian aristocratic family Nelipić in the 13th century. It is one of the biggest and the best preserved fortresses in the area. It was built on an inaccessible cliff around 100 m above the Čikola river. It has an extended rectangular plan and an enclosed trapezoid settlement. The north-western part of the settlement with a three-storey palace was defended by a round 25-metre tower.

The Kamičak fortress is situated between the Roski waterfalls and the Visovac lake. It was built on top of a cliff and screened from view by the surrounding hills. A narrow passageway carved into the rock makes it almost inaccessible. It is assumed that there was a wooden drawbridge in front of the town gate. The fortress was demolished in 1522 Turkish attacks. The only preserved remains of the fortress are parts of semi-circular ramparts on the eastern side as well as the remains of the south-western rectangular tower.

The remains of Bogocić fortress (built before the 12th century according to the archives) are on a cliff in the vicinity of the monastery of St Archangel on the Krka river. The fortress was smaller than the other fortresses (approx. 30×32 m) with an irregular circular plan. The north-eastern gate gave ac-

cess to the fortress interior and a narrow square building. It was demolished in 1522.

The Nečven fortress was built in the early 14th century. Owing to its important strategic position it was one of the few fortresses that was preserved during Turkish attacks. However, it was demolished by the Venetians in the late 17th century. The fortress had an irregular square form. It was entered from the north. The entrance was controlled from a polygonal tower on the eastern side of the gate. The upper part of the settlement was dominated by a round pentagonal tower which has been preserved up to the height of two floors.

Trošenj fortress had an irregular plan and a round tower with a diameter of 5 metres. It was one of the tallest towers of the medieval Dalmatian fortresses and has been preserved up to the height of five storeys. The ramparts have been partly preserved as well including its square-shaped tower up to the height of four storeys.

The medieval fortresses of the Krka National Park belong to the historic heritage of the area. They have been almost forgotten and their remains are in very bad condition. Although the fortresses are officially registered as cultural assets, further researches are necessary to open up the possibilities for their revitalization. At present their potential is unrecognized and unfulfilled. In order to revitalize them it is necessary to make them more easily accessible and to conceive a program and appropriate activities taking into consideration their character, historical and architectural features, landscape and ecological values of their immediate surroundings. The neglected fortresses with the surrounding settlements may thus become attractive tourist destinations that would further enhance the value of the Krka National Park.

MARINA NINIĆ
BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI
DAMIR KRAJNIK

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

MARINA NINIĆ, mag.ing.arh., diplomirala na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2012. godine na temu Reaktivacija šibenskog zaleda povijesnim sustavom utvrda.

Dr.sc. **BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI** profesorica je na Katedri za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu. Autorica/koautorica je osam knjiga, brojnih znanstvenih članaka, priopćenja na međunarodnim skupovima, studija, urbanističkih/prostornih planova i projekata pejzažne arhitekture.

Dr.sc. **DAMIR KRAJNIK**, dipl.ing.arh., docent je na Katedri za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu te se bavi znanstvenoistraživačkim i stručnim radom u području arhitekture i urbanizma.

MARINA NINIĆ, M.Arch., graduated in 2012 from the Faculty of Architecture of the University of Zagreb with her graduation thesis on the reactivation of Šibenik hinterland by the historic fortress system.

BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, Ph.D., Dipl.Eng. Arch., Associate Professor in the Department of Urban Planning, Physical Planning and Landscape Architecture. She is author/co-author of 8 books, numerous scientific papers, international conference proceedings, studies, urban and physical plans, and landscape architecture projects.

DAMIR KRAJNIK, Ph.D., Dipl.Eng.Arch., Assistant Professor in the Department of Urban Planning, Physical Planning and Landscape Architecture. He is currently involved in scientific research in architecture and urban planning.

